

Alhoewel Dordrecht zich bleef voorstaan op haar positie van eerste stad in Holland, werd die positie ernstig ondermijnd, aldus Hubert Nusteling, door het achterblijven van de groei. De opkomst van Amsterdam als onbetwiste metropool ging ook aan Dordrecht niet ongemerkt voorbij. De voor de stad vitale rivierhandel over Waal en Maas moest opboksen tegen de Amsterdamse concurrentie. De bevolkingsgegevens spreken boekdelen. Aan het begin van de zestiende eeuw was Dordrecht met Delft en Gouda een van de drie grote steden in het Zuiderkwartier van Holland, met een bevolking van dezelfde orde als die van Amsterdam. In 1622 was Dordrecht niet alleen voorbij gestreefd door Rotterdam, maar was Amsterdam volledig uit het zicht verdwenen. Vanaf omstreeks 1630 stagneerde de Dordtse bevolking op ongeveer 18.000 inwoners, een aantal dat pas halverwege de negentiende eeuw overtroffen zou worden. Het verhaal van Dordrecht ten tijde van het Ancien Régime is dus voor een belangrijk deel een verhaal van stilstand in een periode van vooruitgang.

Misschien was het mede hieraan te danken dat de Dordtse gilden zo'n belangrijke rol konden blijven spelen in het plaatselijke sociale leven. In enkele fascinerende hoofdstukken laat Eric Palmen, die overigens samen met Nusteling bijna de helft van dit boek schreef, zien dat veel Dordtenaren zeer nauw betrokken waren bij het gildenwezen. Zo hadden veel Dordtse gilden eigen graven in de Grote Kerk, waarin niet alleen de gildenbroeders maar ook hun vrouwen en kinderen te ruste werden gelegd. Via het zogeheten College van achten hadden de Dordtse gilden zelfs enige invloed op de politiek van het stadsbestuur, een in Holland unieke situatie.

Dit boek is een collectief werk, waarin behalve kerkelijke, economische en sociale ontwikkelingen ook de plaatselijke politiek en het literaire, muzikale en artistieke leven aan bod komen. Verscheidene hoofdstukken berusten mede op databestanden aangelegd door een groep vrijwilligers. Het is ongetwijfeld ook daaraan te danken dat juist die hoofdstukken zo'n doorwrochte indruk maken. De noten onderstrepen dat veel nieuw materiaal uit de archieven werd opgediept. De redactie heeft de opdracht bovendien breed opgevat. In enkele hoofdstukken wordt uitvoerig (soms wat te uitvoerig) aandacht besteed aan het achterland van de stad en de ontwikkelingen die zich daar voordeden. Het collectief karakter heeft er ook hier voor gezorgd dat het enigszins ontbreekt aan een gezamenlijke visie op wat wel en niet bijzonder was aan de Dordtse wederwaardigheden. Maar er is op dit moment geen stad in Holland waarvoor zo'n solide stadsgeschiedenis voorhanden is als Dordrecht.

Maarten Prak

J. H. Kluiver, *De soevereine en independente staat Zeeland. De politiek van de provincie Zeeland inzake vredesonderhandelingen met Spanje tijdens de Tachtigjarige Oorlog tegen de achtergrond van depositie van Zeeland in de Republiek* (Dissertatie Utrecht 1998; Middelburg: De zwarte arend, 1998, 296 blz., f 49,50, ISBN 90 804263 1 8).

In 1998 overleed Jan Hendrik Kluiver, enkele maanden nadat hij met succes zijn dissertatie aan de Universiteit Utrecht had verdedigd. Dat proefschrift handelt over de vraag hoe het kon gebeuren dat de 'soevereine en independente staat' Zeeland zich in de loop van de Tachtigjarige Oorlog moest neerleggen bij de dominante positie van Holland. Het is het gedegen boek geworden dat men van een ervaren bronnenuitgever mocht verwachten. De vele jaren die Kluiver op het Instituut voor Nederlandse geschiedenis werkzaam is geweest, hebben hun sporen nagelaten in het werk van de historicus Kluiver. Nauwgezet en op basis van een veelheid aan primaire bronnen, afkomstig uit binnen- en buitenland, beschrijft en analyseert hij de politiek van Zeeland inzake de vredesonderhandelingen met Spanje.

Hij doet dat in een helder opgezet betoog. Eerst worden dus de 'structuren en achtergronden' geschetst: de constitutie van het gewest, de onderlinge verhoudingen tussen de zes stemhebbende steden, de verhouding tussen kerk en staat, het economische leven en de relatie met Holland. We lezen hier over de invloed van de stadhouders als Eerste Edele, de spanningen tussen het ambitieuze Middelburg, 'het Amsterdam van Zeeland', en de overige steden, de interne stedelijke factiestrijd, de triomferende rol die de gereformeerde kerk zich in het gewest aanmat en het eenzijdige karakter van de Zeeuwse handel met de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk. Zeeland kwam door dit alles onvermijdelijk tegenover Holland te staan, waarbij het steeds nadrukkelijker de kaart van een sterke generaliteit, ondersteund door het gezag van een stadhouder, uitspeelde.

In het tweede deel beschrijft Kluiver vervolgens de Zeeuwse houding jegens vredes- en bestandsonderhandelingen in de jaren tussen 1575 en 1633. Het blijkt de proloog te zijn van de latere vredesonderhandelingen te Munster. Zeeland toonde zich onverzoenlijk tegenover Spanje, voorstander van een nauw samengaan met Frankrijk, beducht voor zijn handel op de Zuidelijke Nederlanden en naleving van zijn Scheldemonopolie, en voor alles een verdediger van de drie pijlers van de Republiek: unie, religie en militie.

Al deze kwesties keerden in de jaren veertig van de zeventiende eeuw terug, zoals Kluiver in het derde deel laat zien. Opnieuw toonde Zeeland zich weinig enthousiast als het om vrede met Spanje ging. Een bestand, dat was voor de Zeeuwen het hoogst haalbare, maar dan wel op goede condities. Liever echter vocht Zeeland door om de gewestelijke belangen veilig te stellen en de religieuze gevoelens te bevredigen. En dus maakte het gewest gedurende deze jaren een halszaak van de hereniging met de Zuidelijke Nederlanden, de handhaving van het Scheldemonopolie, de bloei van de West-Indische Compagnie en een harde politiek jegens de katholieken in de generaliteitslanden. Het verzet tegen de vrede bleek echter onhoudbaar. Op 30 januari 1648 plaatste zelfs de Zeeuwse gevolmachtigde te Munster Johan de Knuyt zijn handtekening onder het vredesverdrag, weliswaar nadat hij aanzienlijke geldsommen van de Spanjaarden had ontvangen. Een poging van de Zeeuwen de ratificatie van het verdrag vervolgens te traineren, mislukte. Op 5 juni 1648 werd ook in Zeeland de vrede met Spanje afgekondigd. Van feestelijkheden was echter geen sprake.

De zaak was daarmee nog niet geheel ten einde. Er volgde nog een laatste fase, die van de nasleep van de vredesonderhandelingen 1648-1650, zoals het laatste deel van het boek die noemt. Veel kwam daar voor Zeeland echter niet meer uit. In 1650 steunde het gewest met veel enthousiasme de harde politiek van stadhouder Willem II. Eindelijk zou er met dat lastige Holland en Amsterdam worden afgerekend. Het liep, zoals bekend, anders. Met de dood van Willem II en het bijeenroepen van de Grote Vergadering in 1651 kwam er een einde aan een episode waarin Zeeland zijn onafhankelijkheid had trachten te verdedigen. Voortaan restte het gewest niets anders dan zich neer te leggen bij de suprematie van Holland.

De soevereine en independente staat Zeeland is een voorbeeld van traditionele politieke geschiedschrijving: degelijk, informatief, maar ook weinig verrassend. Het is politieke geschiedenis in de stijl van Geyl en Poelhekke. Dat zijn dan ook de auteurs waarmee Kluiver het vaakst in discussie treedt, over de beweegredenen van politici en diplomaten, de betekenis van de discussies in de verschillende bestuurlijke gremia of de interpretatie van officiële stukken. Als deze bronnen het uitvoerigst spreken, is Kluiver op zijn best. Dan kan hij samenvatten, interpreteren en nuanceren.

Natuurlijk is hij zich er daarbij telkens van bewust dat politiek nooit op zichzelf staat, maar altijd een maatschappelijke, culturele en economische inbedding kent. In de inleiding spreekt hij zelfs de hoop uit dat hij de lezer kan overtuigen van het feit dat de houding van Zeeland tijdens de vredesonderhandelingen voortkwam 'uit reële motieven en beginselen en druk vanuit de samenleving' (13). En dus komen onderwerpen aan de orde als factiestrijd, religieuze mentali-

teit, de predikanten en de openbare mening, en corruptie. Maar juist over deze onderwerpen heeft Kluiver weinig nieuws te vertellen. Hij citeert pamfletten, laat predikanten aan het woord en vraagt aandacht voor de persoonlijkheid en denkwereld van zijn hoofdpersonen. Maar hij doet dat zonder veel nadruk, bijna in het voorbijgaan. Het blijft daardoor meer bij aanstippen van belangrijke onderwerpen en mogelijke nieuwe perspectieven, dan werkelijk uitwerken daarvan. Een vernieuwende bijdrage tot de politieke cultuur van de Republiek is zijn boek dan ook niet geworden. Het is jammer dat het Kluiver niet meer gegeven is daar met al zijn bronnenkennis nog eens zijn licht over te laten schijnen.

Paul Knevel

W. Bergsma, *Tussen Gideonsbende en publieke kerk. Een studie over het gereformeerd protestantisme in Friesland, 1580-1650* (Fryske histoaryske rige XVII; Hilversum: Verloren, Leeuwarden: Fryske akademy, 1999, 653 blz., f130,-, ISBN 90 6550 044 8).

Friesland staat te boek als een bolwerk van het gereformeerd protestantisme. Dit versteend beeld wordt nu aan het wankelen gebracht. De publieke kerk in Friesland stuitte op sterke tegenstand van katholieken en doopsgezinden, neutralisten en onverschilligen en wereldlijke overheden; zij werd ook gehinderd door de macht van de traditie, de overlast van de oorlog, de strengheid van de tucht, de schaarste aan predikanten, de tweedracht in eigen huis en de onmacht tegenover patronaatsrechten. Het calviniseringsproces sorteerde alleen op de lange termijn effect; de steun van de overheid, de aantrekkingskracht van de overheidsambten, de greep op het onderwijs en de zuigkracht van de armenzorg bleken daarbij onmisbaar. Toch zouden de betrekkingen met andersdenkenden vrij harmonieus zijn geweest. Het aantal lidmaten van de publieke kerk nam slechts langzaam toe; de calvinisten bleven zich lang een bedreigde Gideonsbende voelen. Voorzover het lacuneus bronnenmateriaal duidelijke conclusies toelaat, steeg het aantal lidmaten van de publieke kerk in de zeventiende eeuw van 10% tot 25 à 30% van de bevolking, althans in de steden en op de kleigronden; het aantal katholieken kan op 10% en het aantal doopsgezinden op 12 à 14% van de bevolking worden geschat. Volgens de auteur was daarom omstreeks 1660 'slechts' 50 à 60% van de bevolking als calvinist te kwalificeren, vooral in de steden en op de kleigronden, en was nog steeds 25% als neutralist, twijfelaar en onverschillige te bestempelen. Het is ondanks uitvoerig onderzoek moeilijk te zeggen wat Friezen bewoog tot de publieke kerk toe te treden; het bronnenmateriaal laat op deze simpele vraag geen duidelijk antwoord toe.

Het boek bevat een schat aan gegevens over de verspreiding van het calvinisme en de ontwikkeling van de publieke kerk in Friesland. De auteur heeft hemel en aarde bewogen zoveel mogelijk informatie boven water te halen; de Hollandse weelde aan acta van classes en notulen van kerkenraden steekt schril af bij de archivalische armoede in Friesland. De auteur doet geen poging een systematisch overzicht te verschaffen van de opbouw en organisatie van de publieke kerk in Friesland; hij beperkt zich met een beroep op de bekende studies van Van Deursen en Abels/Wouters tot een aantal impressies. De publieke kerk stond ook in Friesland onder curatele van de overheid en had ook daar te kampen met de kloof tussen ideaal en werkelijkheid; het Fries schouwspel zou niet verschillen van het Hollands panorama. Bijlage 1 bevat belangwekkende gegevens over het aantal lidmaten van de publieke kerk in de Friese steden en dorpen per 20 jaar tussen 1580 en 1700. Bijlage 2 verschaft veel waardevolle informatie over de laatste katholieke geestelijken en de eerste predikanten in alle Friese steden en dorpen in de jaren 1570-1600.